

elkaar in een paar wagons gepropt en stonden zo de hele nacht in een sneeuwstorm met de ruggen tegen elkaar te wachten tot het de heren beliefdde ons binnen te laten, wat eerst in de loop van de volgende morgen gebeurde. Bij het betreden van het kamp bleek echter dat we nog lang niet aan de beurt waren voor de *Entlausung* en in een open in aanbouw zijnd gebouw moesten we die hele dag plus nog de nacht wachten om in de loop van de volgende dag ons leed verder te lijden. Die *Entlausung* was ook heus geen plezier. Het begon met je totaal uit te kleden en dat was niet zo erg. Maar ik had een paar schoenen aan die ik in drie tot vier weken niet uitgetrokken had en voor dit pijnlijke werk achter de rug was, was er al menige vloek over mijn lippen gekomen. Vervolgens kwam ik toen bij een kapper die je grondig knipte en daarna ging ik met mijn bevroren, veretterde tenen in een lysolbad kopje onder. Door die lysol werd je helemaal heen gesleurd en aan het andere einde van de kuip er weer uitgehaald om dan als een hoop oud vuil onder een gloeiend hete douche te komen die je so suf maakte dat verscheidenen hieronder in slaap vielen tot ze er werden weggetrapt in een reusachtig hete droogkamer. In die droogkamer werd ik eerst droog maar op hetzelfde moment weer nat van het zweet en zo: spiernaakt en bezweet, kwamen we uit die droogkamer door een luik in een gang die naar buiten leidde. Deze gang bracht ons naar het kledingmagazijn waar ik een paar uur zo in natura heb moeten wachten op een broek, hemd, jas, pet, die me direct werd afgegap, en een paar schoenen die ik maar niet heb aangetrokken want mijn voeten konden geen daglicht velen, laat staan een paar houten schoenen. Dus barvoets en al kreupelend ging ik verder in de stroom mee die me bracht in een kapot gebouw waar ik overnachtte.¹

Uit het z.g. *Kleine Lager* van Buchenwald waarin zij waren terechtgekomen (het gold als een quarantaine)², werden de overlevende geëvacu-

¹ H. J. Leefsma: 'Verslag', p. 8. ² Het *Kleine Lager*, een groep barakken buiten het eigenlijke kamp, was van de lente van '44 af gebruikt als quarantaine voor alle gevangenen uit de transporten die Buchenwald binnenkwamen. Van de herfst van '44 af zaten er in doorsnee steeds ca. twintigduizend gevangenen in opgesloten – de *Blockältesten* hadden evenwel opdracht, er zorg voor te dragen dat de zieken en zwakken onder hen zo spoedig mogelijk te gronde zouden gaan. Die werden in één barak, *Block 61*, samengeperst waar men hen aan hun lot overliet. Per week stierven in die barak minstens tweehonderd gevangenen, soms vijfhonderd.

Dr. J. Hemelrijk, begin september '44 gepakt als Joods onderduiker, uit Vught naar Sachsenhausen gevoerd en vandaar begin februari naar Buchenwald getransporteerd, noemde, toen hij enkele weken later uit het *Kleine Lager* in het eigenlijke kamp werd opgenomen en daar in de aparte barak voor Nederlandse gevangenen een plaatsje kreeg, 'de overgang aangrijpend, het verschil onmetelijk groot. Dáár de hel der verdoemden, der reddeloos verzinkenden, elkaar bedreigend en verminkend; hier een vertrouwde sfeer van menselijkheid en orde; een veilig onderdak; gevoel van vrede en geborgenheid . . . 't Was of bevroren leden er ontdooiden in de koesterende warmte